

Základní norma právní

(Pitamicův přínos a kritika ryzí nauky právní)*

Marijan Pavčnik**

Překlad: Jaromír Tauchen***

I.

Leonid Pitamic¹ (1885-1971) se nikdy netajil tím, že „jeho názory ovlivnil vídeňský profesor Kelsen a jeho škola“.² A nejen to: Pitamic náležel ke Kelsenovým prvním žákům a diskusním partnerům. Jak *Métall* uvádí, Kelsen začal ještě během první světové války s analýzou problémů suverenity a shromáždil kolem sebe okruh mladých lidí, kteří v soukromém semináři diskutovali o právně teoretických problémech. Nejdříve mezi ně náleželi někteří posluchači jeho přednášek z let 1911-1914 (*Adolf Merkl, Leonidas Pitamic a Alfred Verdross*).³ V krátkém článku, který byl uveřejněn u příležitosti Kelsenových 90. narozenin, popisuje Leonid Pitamic, nejstarší z ještě žijících Kelsenových žáků, tato setkání následovně: „S radostí vzpomínám na pravidelná nedělní setkávání osob zajímavých se o právní filosofii v jednom vídeňském bytě; po tom co byly proneseny referáty se následně rozvinuly velmi zajímavé diskuze.“⁴

Dále se dostane ke slovu sám Pitamic. Následující analýza má za úkol ukázat, do jaké míry i pro něj platí, že ryzí nauka právní byla „společným dílem kruhu teoreticky stejně zaměřených mužů, který se stále rozšiřoval“.⁵ Když toto tvrzení Kelsen vyslovil, ubíral se Pitamic v některých případech již „vlastními cestami“.⁶

Byly tyto a další cesty v souladu s ryzí naukou právní, představovaly s ní dialog, nebo vedly na hranice, když už ne za hranice toho, co lze ještě nazývat ryzí naukou právní?

Odpověď na tuto otázku bych chtěl v tomto příspěvku vyložit na příkladě základní normy právní, kde se nezřetelněji projevil Pitamicův přínos a jeho kritika ryzí nauky právní.

II.

Pitamic byl také kritikem ryzí nauky právní, přičemž poukázal na její slabá místa, částečně ovlivnil její

teoretické zdokonalení a v neposlední řadě se od ní vzdálil, přinejmenším co se týče jednoty hodnot. Co ho obzvláště znepokojovalo a s čím se nemohl ztotožnit již na počátku své teoretické dráhy, byla Kelsenova normativní ryzost. Již v pojednání *Myšlenkově ekonomické předpoklady právní vědy* z roku 1917 obhajoval názor, že jen sama normativní metoda nemůže být východiskem pro konkrétní právo, což zastávala nejprve Kelsenova ryzí nauka právní. Pitamic poukázal již v této době na to, že právo nabývá platnosti nejen v případě, když je nižší právní norma v souladu s právní normou vyšší, ale je nutno zohlednit i působení právního systému jako celku. Prosazoval vědecký princip, podle kterého musí být určen průběh normativní dedukce s ohledem na vývoj dění probíhající podle jiné (kauzální) metody, tedy s ohledem na faktické skutečnosti. Jak on sám říká: „při této volbě je nutno sledovat určitý ekonomický princip, a to jak u práva již neúčinného, tak i u práva platného v současnosti. Co se týče tohoto principu, odvolával se na filosofa a fyzika *Ernsta Macha*.⁷ Tento princip odhlíží úplně od subjektivní politické myšlenky a omezuje se na objektivní stanovení materiálních předpokladů pro konstrukci těch právních norem, které jsou v souladu s představami o tom, co má být, to znamená, které skutečně motivují lidi v oné oblasti a onom čase, a pro které chceme nalézat právo.“⁸

Zvláštní předností tohoto Pitamicova pojednání je skutečnost, že se vyslovil pro metodologickou jednotu a ryzost, aniž by viděl v předmětu právo a priori jen jeho normativitu a aniž by ho očistil od všech jeho nenormativních elementů. Pitamic ostře odlišuje deduktivně-normativní metodu od induktivně-kausální metody. První z nich nabízí jen způsob myšlení, prostřednictvím kterého „je nutno nalézat normy dané právní látky v jejich vztazích mezi sebou a používat je ve vztahu ke skutečnému dění.“⁹ Jádro této metody spočívá v normativní přičitatelnosti, která není nic jiného než „podřazení jedné skutkové podstaty pod jinou skutkovou podstatou na základě normy“.¹⁰ Obzvláště charakteristická je skutečnost, že ten, kdo používá deduktivně-normativní metodu, předpokládá existenci

určitého východiska pro jeho zkoumání, zatímco samo východisko (to znamená právní materiál jako předmět zkoumání) je možno definovat teprve za pomoci induktivně-kauzální metody. Druhá metoda hledá konkrétní východisko. To znamená, že usiluje o nalezení takového právního řádu, který člověk nalezne v jeho „konkrétním, časově a místně podmíněném obsahu.“¹¹

Právní věda se nemůže vyhnout tomuto metodologickému dualismu, což dokládá *Pitamic* velmi obrazně následujícím způsobem: „Pokud *Kelsen* vychází z jednoho daného stanoviska – souboru norem libovolného obsahu, ze kterého odvozuje čistě deduktivně důsledky, pak je možné jej přirovnat k vrcholu nějaké hory, ze kterého člověk vykročí směrem dolů; jak se ale dostane na vrchol, se již neptá. Jiní hledají teprve materiální předpoklady, aby získali východisko norem. Hledají tak teprve vrchol určité hory; razí si cestu nahoru, což je možné pouze prostřednictvím induktivní metody, protože se... jedná o konstatování psychologických představ o tom, co má být (sollen), které spadají do oblasti poznání toho, co je (sein).“¹²

Pitamic přesvědčivě vysvětluje, že člověk ve svých představách, které probíhají podle určité metody, nikdy nemůže vystoupit z nekonečné řady, když jeho představy neudrží rovnováhu, která probíhá podle jiné metody.¹³ Právní věda (a vůbec žádná jiná věda) se nemůže vzdát tohoto konečného určení. Z tohoto vyplývá nutnost „posledních právních předpokladů, které ale vždy mají jinou povahu myšlení než právní normy.“¹⁴ Tento „poslední předpoklad“ se nemusí již představovat „jako to, co má být (sein sollend), nýbrž to, co je (seiend).“¹⁵ Jak *Pitamic* sám říká, nejde mu o „skok (zvýraznil M.P.) přes propast, která logicky odděluje v nekonečné hloubce svět toho, co je (sein), od světa toho, co má být (sollen).“¹⁶ Krátce řečeno: jedná se o nevyřešený, snad dokonce o neřešitelný problém teoretického poznání, který snad může překonat lidský skok hodnot („hodnot“ doplnil M.P.), takže „je odfíz-nuta normativně probíhající dedukce s ohledem na skutečnost toho, co je (sein).“ (zvýraznil M.P.).¹⁷

Otázky, které kladl *Pitamic*, jsou důležité. Charakteristické pro ně je, že se týkají přinejmenším několika oblastí, které představují pro ryzí nauku právní klíčový význam, a do dnes jsou předmětem četných diskuzí. Hlavní otázka se věnuje vzájemnému vztahu mezi předmětem (objektem) a metodou, resp. mezi metodou a předmětem výzkumu.¹⁸ *Kelsenovo* stanovisko, že „specifická metoda určuje specifický předmět“¹⁹ je pro *Pitamica* nepřijatelná a ten ho vrací v mírně upravené podobě zpět. Podle něj také specifický předmět spoluvytváří specifickou metodu, prostřednictvím které je onen předmět zkoumán. Podle *Pitamica* musí existovat „něco, co je rozhodující pro volbu metody.“²⁰ Jasněji vyjádřeno: „Především musí být nějakým způsobem dán předmět již od počátku,“ to znamená, že je určující pro volbu metody, protože již volba sama předpokládá určitou „znanost“ či „poznatek“. Skutečnost, že použí-

vám deduktivně-normativní metodu, tedy znamená, že norma zde již je. Předmět, který zkoumám, se mně určitým způsobem nabízí, aniž bych to byl ale já, kdo tento předmět sám utvářel.²¹

Stejnou váhu má rovněž otázka, proč badatel zkoumá právě jeden určitý a ne nějaký úplně jiný předmět. *Pitamic* se ptá: „Proč předpokládám, že právě tato norma je platná, proč jí dovoluji existovat, proč vynáším rozsudek o povinnostech toho konkrétního člověka právě na základě této nebo jiné normy.“²² Je to dáno již povahou vědeckého bádání, že na tuto otázku nemůže být dána libovolná odpověď. Pro *Pitamica* jsou „psychologické skutečnosti ležící v sociální sféře“ ty, které ho určují, vymezují a „právě tyto předpokládají, že je platná právě tato a žádná jiná norma.“²³ A toto je také ten důvod, proč je induktivně-kauzální metoda pro právotvorbu rovněž bezpodmínečně žádoucí. Její úlohou je „vytvořit materiální předpoklady pro právní konstrukci.“²⁴

Pro *Pitamica* je aplikace induktivně-kauzální metody oprávněná a zcela „legitimní“. Jiný názor však zastávali *Kelsen* a *Weyr*, kteří *Pitamicovi* vytýkali, že použití induktivně-kauzální metody znamená „úplnou denuraci nalézání práva.“²⁵ *Pitamic* s touto kritikou však nesouhlasil, protože by se podle něj právní věda znemožnila, kdyby definovala právě onen předmět, který zkoumá prostřednictvím deduktivně-normativní metody. *Pitamicova* bádání ukázala, že induktivně-kauzální metoda je nutná vždy, když „normativní svět práva“ (právo jako to co má být – sollen) je závislý na příslušných skutečnostech ze světa toho, co je (sein). V již zmíněném pojednání „*Kritické poznámky k pojmům společnost, stát a Bůh u Kelsena*“ (1922) přiřadil *Pitamic* k těmto skutečnostem rovněž otázku jazyka: „Normy se skládají z jazykových znaků a písmen, jejichž význam je čistě konvenční, a je nutné je zkoumat a zjišťovat jako skutečnost toho, co je (sein) (zvýraznil M.P.).“²⁶

V tomto smyslu je spor o metodu „úplně sterilním sporem“ (zvýraznil M.P.) již proto, že sám nerozlišuje mezi východisky zkoumání a normativního právního zkoumání.²⁷ Klíčovou otázkou není, zda je „povoleno“ dodatečné použití induktivně-kauzální metody, nýbrž jde o „nesměšování“ obou metod.²⁸ Jde o metodologickou jasnost a čistotu, a ne o čistotu předmětu, kterou je možno poznat pouze prostřednictvím deduktivně-normativní metody. Když bychom se zřekli induktivně-kauzální metody, znamenalo by to, že by právní věda přinejmenším přehlížela právo, které je dáno v určitém časovém a teritoriálním rozsahu. Nebo jak říká *Pitamic*, „vidíme tímto nutnost zohlednění toho nenormativního, jak při vzniku základních norem, tak i při interpretaci norem; toto ale nenáleží mezi prakticky nejvíce rozhodující momenty.“²⁹

III.

Kelsen částečně zohlednil *Pitamicovu* kritiku a napsal ve známé předmluvě ke druhému vydání díla *Hlavní problémy ústavního práva* (1923), že *Pitamic* ve svém pojednání *Myšlenkově ekonomické předpoklady právní vědy z roku 1917* podal „cenný příspěvek k otázce určení základní normy jako předpokladu tvorby práva“. ^{30 31} *Kelsen* samozřejmě předpokládal, že lze mluvit o pozitivním právu pouze v případě, když jsou jeho normy účinné ve společnosti přinejmenším v průměru, a pokusil se nalézt odpovídající politické řešení. Až do zmíněného *Pitamicova* pojednání se *Kelsenovi* nepodařilo definovat řešení, které by zůstalo v rámci hranic ryzí nauky právní. *Kelsen* se přiblížil problematice základní normy. ³² V pojednání „*Říšský zákon a zemský zákon podle rakouské ústavy*“ ³³ výslovně stanovil, že každá právní konstrukce musí „vycházet z určitých norem jako platných právních ustanovení“. ³⁴ Pro *Kelsena* je typické, že výběr těchto východisek není otázkou právní, nýbrž politickou, a z tohoto důvodu „musí mít z hlediska právního poznávání podobu libovůle“. ³⁵

Pitamic je přesvědčen o tom, že *Kelsen* převzal jeho myšlenky týkající se účinnosti práva a vyjádřil je ve změně normativizované formě: nejprve to byla norma v mezinárodním právu a poté to byl ještě obsah základní normy. *Pitamic* říká, že „*Kelsen* zmíněnou myšlenku doplnil, protože to, co jsem já navrhoval jen jako nalézací princip pro konkrétní státní (ústavní) právo, *Kelsen* začlenil jako normu do mezinárodního práva.“ ³⁶ *Kelsenův* teoreticky poznávací princip byl povýšen „na obsah právní normy, a měl tak fungovat jako právní princip“. Tím, že se „to faktické stalo obsahem normy“, dostane podle *Kelsena* „zcela jedinečnou změnu významu, je to tak řečeno denaturováno, převedeno do protikladu a stane se tím samo normativním“. ³⁷ *Pitamic* se však s tímto řešením nespokojil, protože se tím „základní teoreticko poznávací problém odsune pouze o krok zpět a opět se musí objevit v mezinárodním právu“. ³⁸

Vyjadřuje tutéž pochybnost také co se týče základní normy, tak jak ji formuloval *Kelsen* v prvním vydání svého díla *Ryzí nauka právní* (1934). ³⁹ *Pitamic* to komentuje následujícím způsobem: „Tento řád je tedy empirický materiál, který poskytuje právní význam. Tento materiál tedy musí již existovat předtím, než bude moci být aplikována základní norma, která čerpá konkrétní obsah z tohoto materiálu. Výkladový princip pro tento materiál není ale žádná norma, nýbrž skutečné lidské chování, tedy skutečnost (sein) nacházející se mimo normativní sféru. Proto neobsahuje také řád, který byl vytvořen na základě dříve zmíněné skutečnosti, žádnou právní povinnost (sollen) na sebe a pro sebe; tuto vlastnost jí má propůjčit teprve až základní norma. Hypotetická norma ale není schopna autorizovat skutečnosti (sein) jako mající povinnost nebo je odů-

vodnit, protože ony samy jako hypotetické vyžadují odůvodnění.“ ⁴⁰

Vývoj *Kelsenových* teoretických stanovisek potvrzuje přesnost *Pitamicových* tezí, že *Kelsen* (v určitém rozsahu) přijal jeho kritický závěr, jak by mohla být zdůvodněna účinnost práva způsobem, který by byl přijatelný a slučitelný s ryzí naukou právní. Nehledě na intenzitu tohoto vlivu na *Kelsena* ⁴¹ je skutečnost, že *Kelsen* tyto teze neprohloubil pouze v onom bodě, kde se prolíná normativní s faktickým a faktické s normativním, ⁴² ale také je přijal a upravil tak, aby zůstaly nedotknutelné jako výchozí bod ryzí nauky právní. ⁴³ V tomto kontextu stanovil již velmi určitě *Behrend*, že „bude-li přijat faktický moment efektivity do formulace základní normy“, nedojde k narušení a rozbití čistě normologického systému ryzí nauky právní, protože „platnost a účinnost právního řádu zůstane od sebe přísně oddělena“. ⁴⁴

IV.

Pitamicovy obavy směřovaly proti tomu, aby byl vypouštěn obsah u ryzí nauky právní. Již na počátku jeho teoretické cesty pochopil, že právo není a nemůže být jen sociální technika, protože jeho *technika* musí být *sociální*, aby byla právní. ⁴⁵ Nezajímal se jen o právo jako o vypilovanou a jemně vypracovanou normativní techniku, nýbrž viděl v něm také společensky účinný právní řád, kterému náleží kvalita práva, když chrání vnější chování člověka a obzvláště lidská práva (lidskost jako měřítko právnosti). Charakteristická je např. myšlenka, že „lidská práva a přirozené právo neztratí nic z jejich hodnoty jako jeden důležitý předpoklad (doplnil M.P.) pro existenci pozitivního práva. Neboť jen ty právní normy, které odpovídají přinejmenším podstatným a pro materiální a duchovní život lidí nezbytným potřebám, se mohou dlouhodobě udržet.“ ⁴⁶ „Předpoklady“ pozitivního práva se nenacházejí jen mimo něho samotného, ale jsou zároveň také „jiným, heterogenním (doplnil M.P.) systémem“, který zasahuje do právního systému, dává mu životní sílu a slouží mu jako opora při výkladu právních norem. Závislost na tomto „jiném heterogenním systému“ je nejcitelnější a nejzřetelnější při výkladu ústavy, která stojí na vrcholu pyramidy státního (ústavního) práva. ⁴⁷ Odtud je již jen malý krok ke konečnému „zúčtování“ se samouspokojující „právní dedukcí“. ⁴⁸ Východiskem pro „právní dedukci“ je právní norma, která není ani určená, ani objektivně platná, nýbrž je předpokládána. Její fiktivita je sice zmírněna, když se vztahuje na účinný právní řád; ale na druhou stranu je pravda, že „při této konstrukci rovněž zůstává nevysvětleno, proč má lidský rozum uzнат právě takový účinný řád jako právní řád, proč má být základní norma navržena právě pro něj a ne pro jiný řád.“ ⁴⁹ Když *Pitamic* myslí tímto způsobem, sleduje přítom výklad, podle kterého se

pramen právní normativity nachází již v předmětu, který poznáváme, a nejen v našem rozumu: „Tak jak může být kauzalita nejen kategorií našeho rozumu, ale to objektivní musí být samo v předmětech, není také pramen právní normativity hypotetická norma, kterou předpokládá myslící subjekt, nýbrž musí to být objektivní norma nezávislá na tom, kdo vytváří právo.“⁵⁰

Návrat k předmětu znamená pro právo, že jeho objektivní platnost od nejnižšího k nejvyššímu stupni je odůvodněna jen v jedné objektivní platné normě: „Mají být vytvořeny takové normy a instituce, které umožní v nejvyšší míře mírové soužití a poklidný styk mezi státy nebo v nich seskupeným lidem, a skutečné provedení norem má být chráněno účinnými garancemi (také prostřednictvím donucovacích opatření).“⁵¹ Tato základní norma je objektivní, protože čerpá svůj obsah z člověka jako individuální a společenské bytosti – z člověka jako konečného objektu práva.⁵²

Povaha právního předmětu je taková, že obsah normy již není právní, resp. že se již nejedná o *právní* řád, když norma mine předmět v jeho podstatě: „Existují tedy zásady, které vycházejí z povahy lidí a které platí pro jednotlivé lidi a pro jejich nejrůznější sdružení. Tyto zásady tvoří základy a podstatu práva. Obsah těchto zásad je samozřejmě velmi všeobecný a připouští různé způsoby detailního určení (konkretizace). Tato určení musí zůstat v rámci hranic zásad a nesmí jim principiálně odporovat; jinak by ztratila právní charakter, ačkoliv si připisuje toto jméno.“⁵³ Tyto zásady označoval *Pitamic* nejprve jako přirozené právo, „nadřazený právní pramen“⁵⁴ později mluví o souboru reálných práv, který zahrnuje přirozené právo jako nadřazený pramen a k jeho ochraně vytvořené pozitivní a obyčejové právo,⁵⁵ až se nakonec vyčerpá podstata práva, která již k sobě připojí přirozené právo.⁵⁶

Sestup do práva a jeho povahy mu ukazuje, že jeho hlavními částmi jsou řád a lidské chování. ‚*Řád*‘ je pro právo to podstatné, protože „přestane být právem, když již není řádem. Když normy právního řádu nejsou trvale aplikovány, neslouží již řádu ve společenství, pro které jsou určeny; v tomto případě tam panuje zlořád, bezprávný stav případně se stal účinným jiný právní řád.“⁵⁷ Není přeci řád, který má takový význam pro právo, žádný vyprázdňený řád, nýbrž takový řád, který řídí chování a jednání lidí. Tato úprava musí přinejmenším „vyhovovat svému předmětu tak, aby mu nevzal jeho charakter. Aby zůstalo právem, smí právo nařizovat nebo připouštět jen vnější chování člověka, ne tedy jeho opak, což je ‚nelidské chování‘, nechce-li ztratit svou vlastnost práva.“⁵⁸

Řád, který je chráněn právem, ztrácí povahu práva, když jeho nelidskost ztratí míru, kde je ještě možná existence individualismu a lidského soužití. To je minimální obsah práva, který je nejvšeobecněji určen a přijatelný pro všechny, pro které je lidskost hodnotou: „Každý řád, který zabezpečuje účinně úpravou vnějšího lidského chování život *člověka* ve společnosti, a to

i prostřednictvím donucovacích opatření, má platit jako právní řád.“⁵⁹ V tom spočívá také společný jmenovatel, který je přijatelný bez ohledu na ideologii a základ, který má být rozveden a konkretizován ještě detailněji v jednotlivých pozitivních právech. Jde o společného jmenovatele, který má jít přes mnohohořemnost přirozenoprávních pojetí a přivést přirozené právo zpět kam patří – do práva a jeho podstaty.

V.

Při představení *Pitamicových pojednání* o otázkách základní normy právní a jejich vazeb na východiska ryzí nauky právní jsem se pokusil o vědecký přístup, dokud to jen bylo možné a „dovolil jsem si“ proto hovořit o *Pitamicovi* co možná nejbezprostředněji. Když jsem to činil tímto způsobem, zkusil jsem být sám disciplinovaný a upustit od poznámek na okraj, které vyvstaly při opakovaném čtení jeho děl. Přiznávám: podobenství (metaforu), že s induktivně-kauzální metodou zdolávám horu a normativně-deduktivní metodou kráčím z hory dolů, jsem musel několikrát odsunout. Při tom jsem se ptal častěji sám sebe – volens nolens – (chtě nechtě), zda není právo jako kulturně-civilizační fenomén podstatněji komplexnější a vnitřně strukturovanější, než jak to vychází z *Pitamicovy* metafory. Ptám se sám sebe, zda skutečně stačí, že právní věda zkoumá právo jen v onom rozsahu prostřednictvím induktivně-kauzální metody, když se jedná o určení jeho pozitivně právního východiska (to znamená cesty, která vede na vrchol), zatímco se spokojí na cestě dolů pouze s deduktivně-normativní metodou a jejím ryze normativním horizontem.

Pitamicovou zásluhou je, že již velice brzy pochyboval o této předmětné čistotě práva (jako předmět teorie práva), že se opřel o skutečnosti (sein), ve kterých se právo (norma) uskutečňuje a prostřednictvím jazyka ovlivňuje rovněž jeho pochopení, a že zdůvodnil, že induktivně-kauzální metoda je rovněž „slučitelná“ s deduktivně-normativní metodou, i když se s ní nesloučí. Když člověk připustí, že se tyto dvě metody o sebe „vzájemně opírají“, jak napsal *Pitamic* již v roce 1917: „Poté se nám může přiblížit onen cíl, o který usilujeme *všemi* prostředky: a to je *poznání*.“⁶⁰

Poznání, aby člověk musel rozlišovat mezi předmětnou a metodologickou čistotou práva, je naplněno velmi kreativně. Ryzí nauku právní vůbec nezajímá obsah práva, pro ní může být úplně lhostejný. *Pitamic* nebyl s tímto východiskem srozuměn. Vydává se na cestu, na které hledá most (spojení) mezi právem pozitivním a právem přirozeným.

Jednotné (nebo přinejmenším více jednotné) pojetí práva by zvítězilo důkladnějším propracováním metafory s horou. Pyramida právních norem (je odůvodněna základní normou na jejím vrcholu) je více vypovídající, když je postavena na hlavu.⁶¹ Jedná-li někdo tímto

způsobem, nachází se v tomto případě základní norma nejnižší a z toho poté vyplývají jednotlivé právní stupně: ústava, zákony, podzákonné právní akty, smlouvy, správní rozhodnutí, rozsudky a tak dále až k jednání, prostřednictvím kterého jsou právní normy uskutečňovány. Hora (pyramida) je nyní vlastně strom s hustými větvemi a kořeny zapuštěnými v základní normě.

Skutečným problémem teorie základní normy je odpovídajícím způsobem uchopit „přechod od toho, co je, k tomu, co má být (od sein k sollen)“.⁶² Kdo je pověřen tímto přechodem, je vždy ten, kdo rozhoduje o určité právní otázce, zatímco mezi úkoly teorie náleží zaujmout stanovisko k přechodu a kriticky zhodnotit jeho měřítko. Ryzí nauka právní váhala při definici základní normy,⁶³ celou dobu se pouze snažila zdůvodnit normativitu práva (právo jako systém *platných* norem) a nezabývala se jejím *obsahem*.⁶⁴ Ryzí nauka právní se zabývá jen pozitivním právem a jeho existencí.

VI.

Pro *Kelsena* představuje základní norma nezbytný předpoklad, u kterého musí hledat útočiště ryzí pozitivistické zdůvodnění pozitivního práva. Dle jeho názoru okolnost, že člověk přijímá základní normu a že nám tato norma umožňuje právně porozumět první ústavě a poté ještě nižším právním normám, nevychází z žádné metody, která by ve vědeckém světě již nebyla známá. Jde pouze o to, že ryzí nauka právní získá takový charakter, „který jí všichni právníci – přinejmenším nevědomky přisuzují, když rozumějí pod pozitivním právem platný řád ne jako pouhé faktum vzájemného vztahu motivací, nýbrž jako normu“.⁶⁵

Základní norma umožňuje nakládat s právními normami jako s platnými normami. *Kelsenova* základní norma je hypotéza, kterou *Kelsen* jako **vědec** potřebuje. Jak již bylo řečeno, metodologická čistota jeho teorie je tak velká, že předmět vědy nespoluurčuje metodu. Je tomu dokonce naopak; předmět vědy závisí na metodě a její poznávací teoretické orientaci. Jde o metodu, která určuje předmět, který ale není identický s reálným (skutečným) právem.

Kelsenova základní norma je v první řadě **základní norma pozorovatele**, která legitimuje teoreticko-poznávací předmět zkoumání. Jeho teorie se zabývá jen částečně tím, co dělá účastník (např. soudce). Tato strana práva je zajímavá pro *Kelsena* jako stupňovitý významový rámec, který účastníkovi při jeho rozhodování ponechá určitý prostor pro uvážení. Normativní síť, která dává právnímu rozhodování určitý rámec, představuje významové schéma, které je ale obsahově prázdné. Ryzí nauka právní určuje hranice této tvůrčí činnosti, kterou tvůrce právního rozhodování nesmí překročit.⁶⁶ Obsahová stránka práva se nachází mimo dosah *kelsenovské* základní normy.

VII.

Pitamic byl ryzí naukou právní ovlivněn a nadšen; přitahovala ho, obzvláště co se týče pojmové analýzy pozitivního práva a jeho normativní struktury. Brzy ale poznal, že metodologický přístup nemůže jednostranně určovat předmět zkoumání, protože on sám musí vycházet z předmětu a jeho povahy. Kritický postoj ho vedl k novému zkoumání a novým úvahám a umožnil mu současně přísněji zhodnotit význam normativní přičitatelnosti.⁶⁷ Velmi charakteristická je skutečnost, že viděl za každou komplexní strukturou člověka, který je nositel práva a pro nějž je samo právo určeno. Tato otázka je nejcitlivější u právníků osob (např. státu), za kterým se mohou „skrývat“ nejrůznější osoby. Pro *Pitamica* je otázka normativní (právní) přičitatelnosti vždy *také otázkou etickou*. „Nesmíme zapomenout na to,“ napsal ve svém pojednání *Kritiční pohledy na juridično osebo (Kritické úvahy o právnícké osobě)*, „aby individuum bylo základem každé společnosti, aby bylo „omne jus hominum causa“ a aby nemohla existovat společnost bez základního principu morálky: aby byl člověk individuálně odpovědný za své jednání.“⁶⁸

Pitamicovo „omne jus hominum causa“ je tolerantní a nevnučuje svoji ideologii jiným. Do středu práva staví „pouze“ člověka a lidskost, pod kterou se skrývá kvalita člověka – lidskost je základní normou každého práva, lidskost je závazná pro každého, pro každý světový názor a pro každou ideologii.

Pitamicovo chápání základní normy se odlišuje od chápání *Kelsena*, který striktně rozlišuje morálku a právo. Pro *Kelsena* je obsahově nemorální právo pořád ještě právem, když je právo jako celek z velké části platné a je věcí jednotlivce jako morální osobnosti, jakým způsobem bude reagovat na nemorální právo. *Pitamic* se vydal jinou cestou. Spojuje v rovině základní normy podstatu a existenci práva. Podstata se již nenachází mimo existenci práva, které se rozpadá na přirozené a pozitivní právo, nýbrž podstata je jednoduše součástí každého práva, které je zde a je nyní aktivní. Existuje pouze jedno právo a to nelze uměle rozdělit na přirozené a pozitivní.

Povahou práva je, že zahrnuje otázky obsahové správnosti a pozitivní účinnosti právních rozhodnutí. Když bychom se zabývali pouze právem, které je správné, můžeme být utopičtí a opominout skutečnost. Když se zabýváme pouze pozitivním právem, nacházíme se sice ve středu skutečnosti, ale přesto můžeme opominout hodnoty, které odůvodňují naše jednání a dávají mu smysl. Právo je rovněž fenoménem hodnot a skládá se z hodnotových rozhodnutí, které nesmějí sklouznout pod odpovídající etické minimum, chtějí-li zachovat podstatu práva.

VIII.

Pitamicova bádání ukázala, že se i ta nejryzejší nauka právní nemůže zabývat pouze právem jako normativní konstrukcí. Když člověk chce, aby byla tato konstrukce aktivní a právně platná, musí spočívat na skutečnostech z oblasti *sein* a musí umožnit podle jejího obsahu existenci individua a lidské soužití. Samozřejmě že je to velmi „nestabilní“ rámec, v jehož mezích se má právo pohybovat, přesto je to rámec jasně hovořící o směru, který právo musí mít. *Pitamic* říká, že „jde tedy o to, aby všechny právní jevy ať jsou již abstraktní, nebo konkrétní, normy nebo aplikace norem ve všech formách od nejvyšší až k té nejnižší, nehledě na jejich soulad ‚s vyšším stupněm‘, musely odpovídat *podstatě práva* (doplnil M.P.), aby mohly být kvalifikovány jako právo“.⁶⁹

IX.

Kelsen a *Pitamic* zastávají různé pozice. *Kelsen* je zastánce teze o diferenciaci, zatímco *Pitamic* zastává stanovisko, že právo a morálka jsou nutně spojeny. Diferenciační teze může právní pozorovatel akceptovat. Zabývá se otázkou, „co a jaké je právo“, ne ale otázkou, „jaké by mělo být“.⁷⁰ Teze o sjednocení se zakládají na východisku pro právního účastníka, který rozhoduje v konkrétních případech. Praktická právní rozprava se nemůže vyhnout morálním otázkám, musí ale najít a následovat hranice, které zohledňují specifické zákonitosti práva. *Pitamic* se této problematice sice více nevěnuje, nechává ale otevřený prostor pro diskuse tohoto typu. Požadavek, aby právní rozhodnutí byla správná, je v souladu s *Pitamicovým* chápáním základní normy právní.

Summary

Kelsen and *Pitamic* reason from different starting points. *Kelsen* supports the thesis of separateness, while *Pitamic* argues that law and morals are necessarily connected (the connection thesis). The thesis separateness can be acceptable for legal observers, e. g. for researchers. The connection thesis is a necessary starting point for legal participants, e. g. for judges, who decide in concrete cases. The claim that legal decisions must be correct, i. e. *richtig*, is in accordance with *Pitamic's* understanding of the basic legal norm.

hranicích ryzí nauky právní). Vydavatel a autor úvodní studie: *Marijan Pavčnik*. Ljubljana 2005, s. 153-173.

** Prof. Dr. Marijan Pavčnik, Pravna fakulteta (Právnická fakulta), Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovinsko (Marijan.Pavcnik@pf.uni-lj.si).

*** Do českého jazyka přeložil JUDr. et Bc. Jaromír Tauchen, LL.M.Eur.Integration (Dresden) – soudní tlumočnick pro jazyk německý.

¹ Srov. *Adolf Merkl*: Prof. Dr. Leonidas Pitamic zum 70. Geburtstag, in: Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht (im Weiteren: ÖZÖR), 7 (1956), s. 145-147; *Gorazd Kušej*: Leonid Pitamic, in: Zbornik znanstvenih razprav (im Weiteren: ZZR), 29 (1959), s. 5-12; *Stanko Peterin*: Leonid Pitamic, in: Pravník, 26 (1971) 7-9, s. 374-377; *Ivan Tomšič*: Leonidas Pitamic in memoriam, in: ÖZÖR, 23 (1972), s. 201-203; *Robert Walter*: Die Lehre des Verfassungs- und Verwaltungsrechts an der Universität Wien von 1810-1933, in: Juristische Blätter, 110 (1988) 10, s. 620, Fn. 90 a *Marijan Pavčnik*: Leonid Pitamic, in: Leonid Pitamic: Na robovih čiste teorije prava (Na hranicích ryzí nauky právní). Vydavatel a autor úvodní studie: Marijan Pavčnik. Ljubljana 2005, s.337-340.

² *Leonid Pitamic*: Država (Stát). Přetisk z roku 1927. Ljubljana 1996, viz předmluva.

³ *Rudolf Aladar Métall*: Hans Kelsen. Leben und Werk. Wien 1969, s. 29.

⁴ *Pitamic*: Hans Kelsen zum 90. Geburtstag, in: ÖZÖR, 21 (1971), s. 262.

⁵ *Hans Kelsen*: Hauptprobleme der Staatsrechtslehre entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatze. 2. vydání. Tübingen 1923, s. XXIII. Pro druhé vydání připravil *Kelsen* novou předmluvu (Předmluva k druhému vydání, s. V-XXIII); první vydání tohoto díla pochází z roku 1911.

⁶ *Pitamic*: Država (Stát, Fn. 2), viz předmluva.

⁷ Vgl. *Pitamic*: Denkökonomische Voraussetzungen der Rechtswissenschaft, in: ÖZÖR, 3 (1917), s. 336-367 (Přetisk in: 33 Beiträge zur Reinen Rechtslehre. Hrsg. *Rudolf Aladar Métall*. Wien 1974, s. 297-322;

dále cituji podle přetisku tohoto díla). Viz poznámky pod čarou 1, 4, 5 a 11. Srovnej take *Ernst Mach*: Die ökonomische Natur der physikalischen Forschung, in: Allmanach der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, XXXII, Wien 1882, s. 302: „Tento cíl může být plným právem nazýván ekonomickým v případě, že člověk bude mít přehled o tomto odvětví při vynaložení co nejmenší námahy a bude reprodukovat všechny skutečnosti jedním myšlenkovým procesem.“ Viz také s. 301, 303, 305, 306 a 316.

⁸ *Pitamic*: Denkökonomische (Fn. 7), s. 321 und Nove smeri v pravni filozofiji (Neue Richtungen in der Rechtsphilosophie), in: ZZR, 1 (1921), s. 18. Viz také recenzi *Kelsenovy* knihy: Reine Rechtslehre (1934), in: Zeitschrift für öffentliches Recht (im Weiteren: ZÖR), 15 (1935), s. 414.

⁹ *Pitamic*: Denkökonomische (Fn. 7), s. 321. Za pomoci této metody se právní konstrukce realizuje výlučně prostřednictvím právních pojmů (s. 322).

¹⁰ *Pitamic*: Denkökonomische (Fn. 7), s. 300.

¹¹ *Pitamic*: Denkökonomische (Fn. 7), s. 301.

¹² *Pitamic*: Denkökonomische (Fn. 7), s. 301.

¹³ *Pitamic*: Denkökonomische (Fn. 7), s. 311-312.

¹⁴ *Pitamic*: Denkökonomische (Fn. 7), s. 312.

¹⁵ *Pitamic*: Denkökonomische (Fn. 7), s. 312.

¹⁶ *Pitamic*: Denkökonomische (Fn. 7), s. 312.

¹⁷ *Pitamic*: Denkökonomische (Fn. 7), s. 312.

* Tento článek částečně vychází z úvodní studie k dvoujazyčné knize: *Leonid Pitamic*: Na robovih čiste teorije prava (Na

¹⁸ Z nejnovější literatury zvláště *Günther Winkler*: Rechts-
theorie und Erkenntnislehre. Wien, New York 1990, s. 175
a násl.

¹⁹ Viz *Kelsen*: Der soziologische und der juristische Staats-
begriff. Tübingen 1922, s. 106.

²⁰ *Pitamic*: Kritische Bemerkungen zum Gesellschafts-,
Staats- und Gottesbegriff bei Kelsen, in: ZÖR, 3 (1922),
s. 531-544 (přetisk in: 33 Beiträge zur Reinen Rechtslehre.
Verlag Rudolf Aladár Metall. Wien 1974, s. 339-359; dále
citují podle přetisku tohoto díla), s. 343.

²¹ *Pitamic*: Kritische Bemerkungen (Fn. 20), s. 343. Viz. stej-
né místo na této straně: „Není mým úkolem konstruovat tuto
nomu nebo jí předpokládat, neboť tato metoda by potom
závisela pouze na způsobu mého pozorování nebo jiného
badatele. Ona se musí nacházet i v představách jiných lidí
v případě, že se jedná o skupinu svázanou normami.“

²² *Pitamic*: Kritische Bemerkungen (Fn. 20), s. 346.

²³ *Pitamic*: Kritische Bemerkungen (Fn. 20), s. 346.

²⁴ *Pitamic*: Denkökonomische (Fn. 7), s. 322.

²⁵ *Kelsen*: Recenze *Pitamicovy* knihy: Die parlamentarische
Mitwirkung bei Staatsverträgen in Österreich, in: ÖZÖR, 2
(1915-1916), s. 258. Rovněž také *Franz Weyr*: Recenze
Pitamicovy knihy: Die parlamentarische Mitwirkung bei
Staatsverträgen in Österreich, in: Archiv des öffentlichen
Rechts, 35 (1916), s. 346.

²⁶ *Pitamic*: Kritische Bemerkungen (Fn. 20), s. 352. Srovnej
také s. 353: „Změna ve významu řeči je odvislá opětovně od
změny názorů ve společnosti, tedy od sociálních skutečností.“
K tomu viz také: Die Abhandlung Interpretation und Wort-
bedeutungswandel, in: ZÖR, 18 (1938), s. 426 a násl.

²⁷ Srovnej *Pitamic*: Denkökonomische (Fn. 7), s. 302.

²⁸ *Pitamic*: Denkökonomische (Fn. 7), s. 322.

²⁹ *Pitamic*: Kritische Bemerkungen (Fn. 20), s. 353. Viz také
recenze *Kelsenovy* knihy: „Das Problem der Souveränität und
die Theorie des Völkerrechts“ a „Der soziologische und der
juristische Staatsbegriff“, in: ZÖR, 7 (1928), s. 641 a násl.
a „Reine Rechtslehre“ (1934, Fn.), s. 413 a násl.

³⁰ *Kelsen*: Hauptprobleme, 2. vydání. (Fn. 5), s. XV. Na tomto
místě byla citována následující *Pitamicova* pojednání: Denkö-
konomische (Fn. 7); Eine „Juristische Grundlehre“, in:
ÖZÖR, 3 (1918), s. 734-757; Plato, Aristoteles und die Reine
Rechtstheorie, in: ZÖR, 2 (1921), s. 683-700 a Kritische Be-
merkungen (Fn. 20). – Příspěvek „Eine ‚Juristische Grund-
lehre‘“ je recenzí díla, jehož autorem je *Felix Somló*: Juristische
Grundlehre. Leipzig 1917; tento příspěvek je přetištěn
v *Felix Somló*: Schriften zur Rechtsphilosophie. Hrsg. *Csaba*
Varga. Budapest 1999, s. 77-96.

³¹ Vgl. *Robert Walter*: Entstehung und Entwicklung des Ge-
dankens der Grundnorm, in: Schriftenreihe des Hans Kelsen-
Instituts. Band 18. Wien 1992, s. 52 a *Michael Pawlik*: Die
Reine Rechtslehre und die Rechtstheorie H. L. A. Harts. Ein
kritischer Vergleich. Berlin 1993, s. 168, Fn. 109: „Argument,
že základní norma je *Kelsenův* prostředek pro zjištění
předmětu zkoumání, dal poprvé *Pitamic* do diskuze
s odvoláním se na Macha v díle: *Pitamic*, Denkökonomische
Voraussetzungen, s. 303 a násl. Ze starších děl viz např.
Alfred Verdross: Völkerrecht und einheitliches Rechtssystem,
in: Zeitschrift für Völkerrecht, 12 (1923), s. 405-438 (cito-
váno podle přetisku v: Die Wiener rechtstheoretische Schule.
Verlag. *Hans Klecatsky*, *René Marcic* und *Herbert Scham-
beck*. Band 2. Salzburg, München 1968): „Pouze z meta-
právních důvodů, aby mohl být totiž (poměrně) hodnotně
poznán řád vyvozený ze zvolených předpokladů jako měřítko
hodnot pro co možná pro nejvíce skutkových podstat a od-

povídající normám. Tímto se Kelsen připojuje k *Pitamicově*
tezi (na tomto místě viz. Fn. 20, která odkazuje na *Pita-
micovo* pojednání Denkökonomische Voraussetzungen der
Rechtswissenschaft, in: ÖZÖR, 1917, s. 341 a násl. – poz-
námka M. P.), že je nutno vycházet při fixaci původní hy-
potézy z hodnotově ekonomického principu, proto je nutno
zvolit původní hypotézu, aby mohla postihnout co možná
nejvíce aktů jako právních aktů. Abychom tedy mohli kva-
lifikovat *faktické chování* pokud možno jako právní chování,
měla by být původní hypotéza tvořena s ohledem na
skutečnost.“ Srovnej také *Margit Kraft-Fuchs*: Kelsens
Staatstheorie und die Soziologie des Staates, in: ZÖR, 11
(1931), s. 402-415 (citováno podle přetisku v 33 Beiträge zur
Reinen Rechtslehre. Verlag. *Rudolf Aladár Metall*. Wien
1974, s. 197-211). Viz. obzvláště s. 205 a násl.

³² *Walter*: Entstehung und Entwicklung des Gedankens der
Grundnorm (Fn. 31), s. 49.

³³ *Kelsen*: Reichsgesetz und Landesgesetz nach österrei-
chischer Verfassung, in: Archiv des öffentlichen Rechts, 32
(1914), s. 202-245, s. 390-438.

³⁴ *Kelsen*: Reichsgesetz und Landesgesetz (Fn. 33), s. 216.

³⁵ *Kelsen*: Reichsgesetz und Landesgesetz (Fn. 33), s. 217.
Viz. také s. 413-414: „Je to také metaprávní, politická otázka,
na kterou člověk nahlíží jako na poslední nebo nejvyšší, aby
se vzdal dalšího odůvodňování její platnosti. Někde musí
každá právníková úvaha narazit na takový konečný bod, na
kterém se zakládá celý systém právní konstrukce, podporující
jej z venčí.“ Srovnej také s. 435 a násl.

³⁶ *Pitamic*: Nove smeri (Nové směry, Fn. 8), s. 18. Srovnej
také recenzi *Kelsenovy* knihy: Das Problem der Souveränität
und die Theorie des Völkerrechts (Fn. 29), s. 641-642.

³⁷ Srovnej *Kelsen*: Das Problem der Souveränität und die
Theorie des Völkerrechts. Tübingen 1920, s. 99 in s. 240-24:
„Jako poznávací teoretický princip zde bylo uvedeno
následující: vystupuje zde zásada, jejíž původní normu je
třeba zvolit. Z jejího deduktivního rozvoje vychází právní řád,
který je v souladu se skutečným chováním lidí, jejichž jednání
tvoří obsah právního řádu, - protože je povýšena na obsah
právní normy. Neboť se *faktické* stalo obsahem právní normy,
dochází ke zcela ojedinělé změně významu. Je tak řečeno
denaturováno, obrací se v opak a samo se stane normativním.“

³⁸ *Pitamic*: Nove smeri (Nové směry, Fn. 8), s. 18. Viz také
kritické poznámky (Fn. 20), s. 351.

³⁹ *Kelsen*: Reine Rechtslehre. Leipzig und Wien 1934, s. 65
a násl.

⁴⁰ *Pitamic*: Čista pravna teorija in naravno pravo (Ryzí právní
teorie a přirozené právo), in: Razprave pravnega razreda
Akademije znanosti in umetnosti in Ljubljani, 1 (1941), s. 180.
Viz také recenze *Kelsenovy* knihy: Reine Rechtslehre (1934,
Fn. 8), s. 414.

⁴¹ Vgl. *Pitamic*: Frage der rechtlichen Grundnorm, in: Völker-
recht und rechtliches Weltbild. Festschrift für Alfred
Verdross. Wien 1960, s. 210. Viz také *Jürgen Behrend*:
Untersuchungen zur Stufenbaulehre Adolfs Merkl's und Hans
Kelsens. Berlin 1977, s. 94: „Kelsenova výpověď, že základní
norma jako hypotetický druh myšlení se vztahuje jen na
takové právní řady, které uznávají ti, kteří jsou podřízeni
právu, a tím jsou v podstatě účinné, odpovídá *Pitamicově*
myšlenkově ekonomickému principu.“ Viz také s. 73 a násl.
Rovněž *Rudolf Thienel*: Kritischer Rationalismus und Juris-
prudenz. Wien 1991, s. 117-118: „*Kelsen* odůvodňoval s vý-
slovným odvoláním se na *Pitamica* právě výběr těch
efektivních řádů jako právních řádů s tím, že tyto odpovídaly
zásadě nalézací ekonomie, protože tím člověk zahrne ony
řady, které nastanou ve skutečnosti.“

- ⁴² Vgl. *Pitamic*: Recenze *Kelsenovy* knihy: Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts (Fn. 29), s. 642.
- ⁴³ Srovnej s *Kelsenovými* formulacemi základní normy v jeho pozdějších dílech; viz. obzvláště *General Theory of Law and State*. Cambridge (Massachusetts) 1945, s. 116-117, *Reine Rechtslehre*. 2. Vydání. Wien 1960 (přetisk 1983), s. 209 a *Allgemeine Theorie der Normen*. Vydav. *Kurt Ringhofer* a *Robert Walter*. Wien 1979, s. 203 a násl. Viz také Fn. 65.
- ⁴⁴ *Behrend*: Untersuchungen (Fn. 41), s. 94. Srov. k tomu také *Robert Walter*: Wirksamkeit und Geltung, in: *ÖZÖR*, 11 (1961), s. 536 a násl..
- ⁴⁵ *Pitamic*: Čista pravna teorija (Ryzí právní teorie, Fn. 40), s. 188.
- ⁴⁶ *Pitamic*: Država (Stát, Fn. 2), s. 203.
- ⁴⁷ *Pitamic*: Pravo in revolucija (Právo a revoluce). Ljubljana 1920, s. 14. Viz také s. 18: „Vztah mezi právním řádem a uskutečňováním práva, když to člověk důsledně probere,... je podobný symbolu, který byl zvolen pro filosofii - totiž hadovi, který se kouše do vlastního ocasu.“
- ⁴⁸ *Pitamic*: Ustava in zakon (Ústava a zákon), in: *Slovenski pravnik*, 36 (1922), s. 9.
- ⁴⁹ *Pitamic*: O ideji prava (O ideji práva), in: *ZZR*, 19 (1943), s. 195.
- ⁵⁰ *Pitamic*: Čista pravna teorija (Ryzí právní teorie, Fn. 40), s. 184. Srovnej také otázku základní normy právní (Fn. 41), s. 211: „*Kant* na jednom místě ve své *Kritice* praktického rozumu sám říká, že je pro nás daný předmět pozorování pouze tehdy, když ‚cit‘ působí určitým způsobem. Cit prostřednictvím předmětu je také jeho působení, jehož příčina sama spočívá v předmětu. Je tedy nutno přiznat příčinné působení ještě předtím, než lidské příčinné kategorie vstoupí do funkce, protože ty poslední jsou vymazány teprve nekategorickým kauzálním působením, totiž rovněž zmíněným ‚citem‘“. Rovněž již v *Čista pravna teorija* (Ryzí právní teorie, Fn. 40), s. 183. Viz rovněž v místě, kde se *Pitamic* odvolává na *Kanta*: „... cit působí určitým způsobem“ (*Immanuel Kant*: *Kritik der reinen Vernunft*. 1.-2. vydání. Vydavatel. *Wilhelm Weischedel*. WA III. Suhrkamp: Frankfurt am Main 1990, B. 33, 34).
- ⁵¹ *Pitamic*: Čista pravna teorija (Ryzí teorie práva, Fn. 40), s. 185.
- ⁵² *Pitamic*: Čista pravna teorija (Ryzí teorie práva, Fn. 40), s. 185-186.
- ⁵³ *Pitamic*: O ideji prava (O ideji práva, Fn. 49), s. 198. Srov. *Čista pravna teorija* (Ryzí teorie práva, Fn. 40), s. 189.
- ⁵⁴ *Pitamic*: Čista pravna teorija (Ryzí teorie práva, Fn. 40), s. 189.
- ⁵⁵ *Pitamic*: O ideji prava (O ideji práva, Fn. 49), s. 200.
- ⁵⁶ *Pitamic*: *Naturrecht und Natur des Rechtes*, in: *ÖZÖR*, 7 (1956), s. 206: „Spokojili jsme se se společným základem, totiž právním pojmem vycházejícím z jeho všeobecnosti, aby jsme popsali a vzájemně uvážili jeho obě základní části - ‚řád‘ a ‚lidské chování‘. Předtím než bude člověk hledat jiné prameny, musí nejdříve zcela vyčerpat následující pramen, což je právní pojem sám. Pokud to udělá důkladně, tak se ukáže, že podstata základních všeobecných právních zásad, tzv. primární přirození právo (na tomto místě Fn. 20, ve kterém uvádí *Verdrossovo* stanovisko vztahující se k obsahu primárního přirození práva – poznámka M.P.) je obsažena již v povaze práva a nemusí se hledat v ‚přirozeném právu‘, které se vznášá vedle nebo nad pozitivním právem.“
- ⁵⁷ *Pitamic*: *Naturrecht und Natur des Rechtes* (Fn. 56), s. 192.
- ⁵⁸ *Pitamic*: *Naturrecht und Natur des Rechtes* (Fn. 56), s. 194. Srovnej také *Alfred Verdross*: *Abendländische Rechtsphilosophie*. 2. vydání. Wien 1963, s. 296.
- ⁵⁹ *Pitamic*: *Frage der rechtlichen Grundnorm* (Fn. 41), s. 216. Srovnej také *Alfred Verdross*: *Statisches und dynamisches Naturrecht*. Freiburg 1971, s. 70.
- ⁶⁰ *Pitamic*: *Denkökonomische* (Fn. 7), s. 322.
- ⁶¹ Srovnej *Lothar Philipps*: *Friedrich Lachmayer – Magier und Ministerialbeamter. Zum sechzigsten Geburtstag*, in: *Zwischen Rechtstheorie und e-Government*. Vydavatel *Erich Schweighofer*, *Thomas Menzel*, *Günter Kreuzbauer*, *Doris Liebwald*. Wien 2003, s. 5.
- ⁶² *Robert Alexy*: *Begriff und Geltung des Rechts*. München 1992, s. 197.
- ⁶³ Viz přehled *Walter*: *Entstehung und Entwicklung des Gedankens der Grundnorm* (Fn. 31), s. 47a následující. – Srovnej také např. s následujícími díly, které se věnují otázce základní normy: *Alexy*: *Begriff und Geltung des Rechts* (Fn. 62), s. 154 a násl.; *Peter Warta*: *Die Grundnorm als logisches Problem*, in: *Rechtstheorie*, 28 (1997), s. 383-386; *Stanley L. Paulson*: *On the Puzzle Surrounding Hans Kelsen's Basic Norm*, in: *Ratio Juris*, 13 (2000) 3, s. 279-293; *Uta Bindreiter*: *Why Grundnorm? A Treatise on the Implications of Kelsen's Doctrine*. The Hague, London, New York 2002; *Alexander Peczenik*: *Scientia Juris. Legal Doctrine as Knowledge and as a Source of Law*. Dordrecht 2005 (s. 87-90, 90-92, 137-139) a *Stanley L. Paulson*, *Michael Stolleis* (Vydavatel): *Hans Kelsen. Staatsrechtslehrer und Rechtstheoretiker des 20. Jahrhunderts*. Tübingen 2005.
- ⁶⁴ Viz také druhá kapitola tohoto pojednání a v ní uvedená *Kelsenova* díla. Viz také výstižná analýza *Winkler*: *Rechtstheorie und Erkenntnislehre* (Fn. 18), s. 103 a násl..
- ⁶⁵ *Kelsen*: *Reine Rechtslehre* (1934, Fn. 39), s. 67. Viz také *Kelsenova* díla, které jsou citována u poznámky Fn. 43. Viz rovněž *Kelsenova* pojednání *On the Basic Norm*, in: *California Law Review*, 47 (1959) 1, s. 107-110 a *What is the Pure Theory of Law*, in: *Tulane Law Review*, 34 (1960) 2, s. 276: “This norm, which is not a positive norm – not a norm created by an act of human or superhuman will, but only presupposed in juristic thinking – is the reason for the validity of a positive legal order. It is called the *basic norm*. Its presupposition is the condition under which every coercive order established by acts of human beings and by and large effective, may be interpreted as a system of objectively valid norms.”
- ⁶⁶ Srovnej *Marijan Pavčnik*: *Juristisches Verstehen und Entschenden*. Wien, New York 1993, s. 5-7. Srovnej také *Meinrad Handstanger*: *Die Bedeutung der Reinen Rechtslehre für die Rechtspraxis*, in: *Österreichische Juristen-Zeitung*, 2004/38, s. 621 a násl. a *Clemens Jabloner*: *Stufung und “Entstufung” des Rechts*, in: *ZÖR*, 60 (2005), s. 163 a násl.
- ⁶⁷ Vgl. *Pitamic*: *Nove smeri* (Nové směry, Fn. 8), s. 247 a násl. a *Kritiční pohledí na juridično osebo* (Kritické úvahy o právnické osobě), in: *ZZR*, 4 (1925), s. 226 a násl.
- ⁶⁸ *Pitamic*: *Kritiční pohledí na juridično osebo* (Kritické úvahy o právnické osobě, Fn. 67), s. 242.
- ⁶⁹ *Pitamic*: *Naturrecht und Natur des Rechtes* (Fn. 56), s. 206-207.
- ⁷⁰ *Kelsen*: *Reine Rechtslehre* (1934, Fn. 39), s. 1.